

Iwona Papaj
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Jezus i faryzeusze. O początku i przypadkach stereotypu obłudnika

Nazwa *faryzeusz* jako określenie obłudnika jest powszechnie znana. Pierwotnie, w roli nazwy własnej pozostawała neutralna i oznaczała członka ugrupowania religijnego w obrębie judaizmu. Z czasem stała się pospolitą i obecną w wielu językach przezwiskiem osoby obłudnej. Faryzeusz i obłudnik stały się negatywnie zabarwionymi synonimami, a narodziny tej niekorzystnej konotacji to początek tytułowego stereotypu. Niniejsza analiza omawia jego biblijne źródła oraz dawne i obecne zastosowania.

Faryzeusz [hebr. *perusim* ‘ten, kto się oddziela’, żyjący w separacji od osób rytualnie nieczystych, by móc zbliżyć się do świętego Boga. Nazwa łacińska *pharisaei* pochodzi od greckiego *φариσαῖοι*] – to członek żydowskiego *stronnictwa religijno-politycznego, istniejącego od II w. p.n.e. do końca I w. n.e.* To pobożni Żydzi, którzy nazywali siebie braćmi (*chasidim*). Zasadniczo byli stronnictwem świeckim, w odróżnieniu od kapłańskiej arystokracji saduceuszów. W swoim postępowaniu przestrzegali świątynnych reguł czystości. Zyskali sobie reputację ekspertów w dziedzinie interpretacji Pisma. Stąd wzięło się ich nowotestamentowe określenie „Uczeni w Piśmie”. Uczonych w piśmie mogło jednak posiadać i inne ugrupowanie religijne. W okresie dominacji rzymskiej, niechętni Herodowi I Wielkiemu i jego następcom, wycofali się z aktywnego życia politycznego, koncentrując się na życiu religijnym; po 70 r. n.e. wobec zaniku innych ugrupowań religijnych uzyskali decydujący wpływ na kształtujący się judaizm rabiniczny (przedstawiony w *Misznie*). W doktrynie, obok *Biblii hebrajskiej*, uznawali tradycję ustną, kładli nacisk na dokładne przestrzeganie przepisów rytualnych, wierzyli w anioły i demony,

w nadejście Mesjasza, nieśmiertelność duszy i zmartwychwstanie ciał (Bosak 2015: 482–483).

Najwięcej o faryzeuszach mówi Nowy Testament. Faryzeusze wspomniani są w nim 77 razy: w Ewangeliach, Dziejach Apostolskich (Dz 5,34; 15,5; 23,5–9; 26,5) i Liście św. Pawła Apostoła do Filipian (Flp 3,5). Nowy Testament ukazuje faryzeuszów żyjących w I wieku, współczesnych Jezusowi. Opisano ich w konfrontacji z nauczaniem Jezusa, przez co wyobrażenie o faryzeuszach ma charakter negatywny, a ich nauki odbiera się jako sprzeczne wobec czynów i nauki Chrystusa. Ich obraz różni się od tego z literatury pozabiblijnej. To tamten czas i jego biblijne opisy są źródłem stereotypu faryzeusza-obłudnika.

Artykuł powstał z inspiracji Pani Profesor Krystyny Pisarkowej, która nie pomijała zagadnień niejednoznacznych, a wręcz tym chętniej się im przyglądała. Także w kwestii stereotypów – etnicznych, językowych, wszelkich. Jej prace uczą, że zainspirować może wszystko, nawet jedna nazwa. Wzorem K. Pisarkowej traktuję stereotyp jako zjawisko psychologiczne, ale obecne w każdym społeczeństwie (więc socjologiczne) i przejawiające się w każdym języku (więc językowe) (Pisarkowa 1994a: 215). Stawiam też pytanie o szansę zmiany stereotypu. Pani Profesor podejmowała tematy religijne. Ja w aspekcie religijnym sięgnę do nauki papieża Franciszka, który w 2019 roku zwołał konferencję celem zrewidowania ciężącego na faryzeuszach stereotypu¹.

Istotne na wstępie są dwa pojęcia: faryzeizm i stereotyp. Termin **faryzeizm** służy oznaczeniu postawy, jaką cechuje przesadne i formalistyczne spełnianie nakazów religijnych. W pojęciu historycznym i religijnym jest to zbiór nauk i poglądów wyznawanych przez faryzeuszów. Jest faryzeizm również terminem książkowym rozumianym jako postawa fałszywej pobożności, obłudy i hipokryzji, połączona z zadufaniem w sobie (Owoce...: 2019). Taka percepcja przeważała nad znaczeniem dosłownym, tj. bractwa religijnego i zyskała szerokie zastosowanie właściwie we wszystkich, nie tylko religijnych, przejawach życia. W uogólnionym stereotypie nietrudno o dowolne interpretacje czy poszerzanie pola semantycznego, które może być mniej lub bardziej krzywdzące. Negatywne znaczenie emocjonalne stereotypu faryzeusza występuje we wszelkich pochodnych derywatach, synonimach i frazeologizmach. Liczne wartościujące kolokacje podaje już Biblia²: „obłudnicy”, „plemię przewrotne i wiarołomne”, „plemię żmijowe”, „węże”, „głupi i ślepi”,

¹ Temat: „Jezus i faryzeusze: międzydyscyplinarna rewizja”. Organizator to Papieski Instytut Biblijny w Rzymie.

² Podaję za: Ks. Dariusz Oko, *Faryzeusz i Apostoł*, /opoka.org.pl/ (Oko 1998).

„ślepi przewodnicy ślepych”, „groby niewidoczne”, „groby pobielane pełne kości trupich i wszelkiego plugastwa”, „przecedzający komara, a połykający wielbłąda”, „mówiący, a sami nie czyniący”, „spełniający wszystkie swe uczynki po to, aby się ludziom pokazać”, „pełni obłudy, nieprawości, zdzierstwa, niepowściągliwości, niegodziwości”, „synowie morderców proroków”, „zabójcy proroków, mędrców i uczonych” (Mt 15, 1–20; 16.4; 23, 1–36 i Łk 11, 37–53). Zarówno dane encyklopedyczne, jak i przytoczone nazwy (fałszywa pobożność, obłuda, zadufanie) są potwierdzeniem tezy o udziale emocji, ale i intencji w generowaniu stereotypów (zob. Pisarkowa 1994b). Intencje w tworzeniu stereotypu faryzeusza wydają się dwojakie. To negatywne zamiary faryzeuszów wobec Jezusa: z Biblii wiadomo, że, choć słownie tego nie wyrażają, knują spiski, śledzą go i próbują zgładzić. Intencja druga to pozytywne nastawienie Chrystusa, który, choć częściej gani niż chwali, nie rezygnuje z dialogu z nimi. Czytanie intencji wyłącznie z zapisu jest tu mylące – sugeruje wrogie nastawienie Jezusa, zaś faryzeuszów kategorycznie potępia. Zakładam jednak, że w ustaleniu znaczenia oraz słuszności lub błędu stereotypu faryzeusza Biblia i Jezusa z nimi relacja są źródłem podstawowym.

Z kolei warto przytoczyć definicje samego stereotypu. Ogólnodostępne zapisy (Wikipedia, Encyklopedia PWN) podają, że **stereotyp** – to konstrukcje myślowe zawierające uproszczony obraz rzeczywistości. Mogą powodować zakłócenia podczas komunikacji i utrudniać nawiązanie kontaktów. Stereotypy bada się jak przesady i uprzedzenia. W odróżnieniu od uprzedzeń nie muszą być nacechowane emocjonalnie. Zwykle jednak w stereotypowym postrzeganiu zawarte są nasze odczucia, stan własnej wartości i wymagania wobec innych. Stereotyp ma formę sądu, który w sposób niezwyfikowany i emocjonalny przypisuje komuś pewne właściwości lub zachowania. O stereotypach mówi się nie tylko w przypadku grup etnicznych czy rasowych, ale określa się nim każde potoczne wyobrażenie na temat dowolnego obiektu czy zjawiska utrwalone w języku. Z racji tematu zawężam tu pole zainteresowań do **stereotypu etnicznego**. To najczęściej spotykany rodzaj stereotypów odnoszących się treścią do narodów lub mniejszości narodowych. Taki stereotyp może być albo zbyt dużym uproszczeniem reprezentacji typowych cech członków grupy etnicznej, albo fałszywym twierdzeniem powtarzanym wiele razy i przyjętym przez ludzi za ogólną prawdę. Wszystkie stereotypy daje się pogrupować następująco: 1. ...jest... 2. ...uchodzi za... 3. Mam wrażenie że... (zob. Pisarkowa 1994a: 217). Warto zaznaczyć, że podejście do stereotypu etnicznego ma zastosowanie i do innych typów stereotypów. Ich opis wiąże się bowiem z badaniem konotacji semantycznych – składnika nie tylko nazw narodowości. Słowo **faryzeusz** brzmi pejoratywnie jako synonim obłudy, z kolei **celnik** (dla

przykładu drugie z niepochlebnych w Biblii określeń) nie zawsze kojarzy się źle. Ambiwalentne nazwy grup i narodów wymagają poznania szerszego kontekstu.

Wiadomo, że stereotypy posiadają nadwyżki znaczeniowe – konotacje, czyli znaczenie dodane. Bywają one na tyle bogate i mocne, że zaczynają funkcjonować na prawach nazwy pospolitej i w języku stają się „szkodliwym pasożytem” (Pisarkowa 1994a: 216). Znaczeniowo złożoną nazwą jest Żyd³. W badaniu tego stereotypu K. Pisarkowa sięgnęła do czasów zaborów oraz lat II wojny. W opisie przedstawicieli tej grupy etnicznej dowiodła, że nie może być mowy o typowych dla wszystkich Żydów zamiłowaniach literackich, muzycznych, ani o typowym kręgu znajomych. W rzetelnym badaniu narody wielokulturowe i wielojęzyczne, jakim są Żydzi, trudno ująć w szablon. Wielokulturowość i wielojęzyczność modyfikuje myślenie stereotypowe. Staje się widoczna różnica między obcą koncepcją narodu i „lingwistyczną rzeczywistością społeczeństw”. Język i stereotypy odzwierciedlają jedynie uproszczone wyobrażenie o danym narodzie. Lecz w świadomości nosicieli stereotypów funkcjonują również **autostereotypy etniczne**, odmienne od cudzych wyobrażeń (Pisarkowa 2002). Biblia poświadcza, że taka właśnie sytuacja przytrafiła się faryzeuszom.

Z inspiracji Profesor Pisarkowej można założyć, że na formowanie stereotypu faryzeusza miał wpływ szeroki kontekst: intencje osób, wpływ czasów, kontakt z innymi grupami oraz nadwyżki semantyczne tworzonych nazw. To zresztą okoliczności powstawania wszelkich stereotypów etnicznych. Niewątpliwie stereotyp, jako nieodłączny od języka, należy do problematyki językoznawczej (Pisarkowa 1994a: 220). Stereotypy wraz z ich nadwyżkowymi konotacjami notują słowniki, zawierają je frazeologizmy (*jak faryzeusz/ nieczym faryzeusz*), występują jako przezwiska. Ustaleniu znaczenia, bądź części znaczenia, służą tzw. *listy przymiotników znaczenia wyrazu*, ograniczające preparowanie przymiotników (np. faryzeusz – funkcjonuje jako pojemne przezwisko zdolne zastąpić wiele synonimicznych epitetów). Stereotypy są względnie stałe – nie zmieniają się radykalnie, ale przesunięciu ulega konotacja nazwy. Podobne korekty zachodzą w wyniku wzmożonych kontaktów lub wygaśnięcia kontaktów z grupą etniczną. Gdy kontakt zanika (a tak jest w przypadku faryzeuszów) pierwotny stereotyp zastępuje się kliszą literacką lub inną wywołaną wpływem mediów. Znany obecnie stereotyp faryzeusza zrodziła Biblia. Chcąc zrewidować ten językowy obraz trzeba do Biblii wrócić, a ściślej – do kontaktu Jezusa z nimi.

Jakie zatem były tytułowe przypadki, czyli koleje losu stereotypu faryzeusza-obłudnika? Nowotestamentowe wyobrażenie o faryzeuszach ma charakter

3 Cytuję ten przykład, gdyż Żydami byli również faryzeusze.

negatywny, gdyż sposób prezentacji ich postawy i nauki jest w opozycji do nauki Chrystusa. Jezus to zaprzeczenie stereotypowego myślenia i traktowania. Do nikogo się nie uprzedzał, łamał zaś stereotypy, jadając i rozmawiając z grzesznikami i celnikami. Nie można zgodzić się z powszechnie panującą opinią, że faryzeusz to tylko człowiek fałszywy, obłudny, udający wielką pobożność, świętoszek i hipokryta. Obraz faryzeusza jest niejednorodny. W Ewangelii św. Mateusza i Ewangelii św. Jana faryzeusze należą do grona zdecydowanych przeciwników Jezusa i są współodpowiedzialni za jego śmierć. Łagodniejszy wizerunek ukazuje Ewangelia św. Marka, a jeszcze bardziej stonowany – Ewangelia św. Łukasza. Ewangelista Łukasz faryzeuszów piętnuje, ale nie obarcza odpowiedzialnością za ukrzyżowanie Chrystusa. Widać też pewną zażyłość Jezusa z tymi ludźmi. Sylwetkę faryzeusza ociepla scena, w której donoszą oni Jezusowi, że Herod (Antypas) czyha na jego życie i w ten sposób próbują Jezusa ocalić. Trzykrotnie wspomina Łukasz obecność Jezusa na obiedzie u faryzeusza (Łk 7,36–50; 11,37–12,1; 14,1–6), co mogłoby sprzyjać tworzeniu korzystnego stereotypu. Nie oznacza to, że faryzeuszów ta ewangelia zupełnie nie krytykuje, ale ich łagodniejszy i wybielony obraz jest dominujący. Pomogła w tym sama historia, gdyż Kościół rzymski, powszechnie wiązany z Ewangelią Łukasza i Dziejami Apostolskimi nie był wówczas w żadnym większym konflikcie z lokalnymi społecznościami żydowskimi, a może wręcz pozyskiwał wśród nich Żydów jako nowych wyznawców. Dzieje Apostolskie ukazują faryzeuszów jako quasi-obrońców chrześcijan lub nawróconych na chrześcijaństwo. Również Paweł w Liście do Filipian (Flp 3,5) nie wypiera się swych faryzejskich korzeni. Najbardziej negatywny jest obraz faryzeuszów w Ewangelii Mateusza, która współdzieli perykopy faryzejskie z Ewangelią Marka i Łukasza, ale o faryzeuszach dodaje sporo negatywnych informacji. Dominującym motywem (por. konotacje semantyczne) w narracjach przedstawiających interakcje Jezusa i faryzeuszów jest ślepotą (np. Mt 15,14) i powszechna hipokryzja. Jezus zapowiada, że Królestwo Boże będzie im zabrane (Mt 21,43). Uwidoczniona jest też ich rola w procesie Jezusa (Mt 27,62). Kulminacją krytyki jest rozdział 23 – najbardziej ostry atak na faryzeuszów. W Ewangelii Mateusza Jezus jest bardzo surowy dla faryzeuszów i zapowiada, że to „plemie żmijowe” poniesie odpowiedzialność za swoje czyny. Wymowne jest przeciwstawienie ich modlitwy modlitwie chrześcijańskiej (Mt 6,5–6), a proponowane przez Jezusa jarzmo okazuje się łatwe w porównaniu z pracami narzucanymi przez faryzeuszów (Mt 11,29–30). Na koniec równie krytyczny jak Mateusz – Jan. W jego przekazie faryzeusze są podejrzliwi wobec Jezusa i wraz z arcykapłanami spiskują przeciwko niemu. Jan widzi w nich głównie urzędników państwowych i nauczycieli prawa.

Trzeba pamiętać, że istotą Ewangelii nie jest prezentacja faryzeizmu, ale nauki Jezusa. Niejednoznaczny obraz faryzeuszów to odbicie ich reakcji na słyszaną naukę. Od strony historycznej bliższa prawdy wydaje się sylwetka faryzeusza w Ewangelii św. Marka i Ewangelii św. Łukasza. Jezus głosi w nich to, co leżało w kręgu faryzejskich zainteresowań, stąd łagodna wzajemna relacja. To ważny element tła historycznego, dający ks. Arkadiuszowi Siergiejukowi (Siergiejuk 2013: 30) podstawy, by twierdzić:

Faryzeusze w rzeczywistości nie byli tak wrogo nastawieni do Jezusa, jak widać to chociażby w niektórych fragmentach Nowego Testamentu. Przypisywanie im wrogości jest skutkiem sytuacji powstałej po 70 r. Rodzące się chrześcijaństwo wywołało wrogą reakcję judaizmu i znalazło to odzwierciedlenie w późniejszym opisie przedstawicieli religii żydowskiej zamieszczonym w Misznie. Każda ewangelia przedstawia trochę inny obraz faryzejczyków, co zostało tym spowodowane, że ich stosunki z Jezusem, przedstawione przez autorów ewangelii, są w pewnym stopniu lustrzanym odbiciem stosunków danej wspólnoty chrześcijańskiej z sąsiadującymi wspólnotami żydowskimi⁴.

Czytelnicy Biblii na ogół nie mają świadomości, że faryzejska (a później wywodząca się z niej rabiniczna⁵) kultura dyskusowania i kłócenia się na tematy religijne była w tamtych czasach czymś zupełnie normalnym i nikogo nie gorszyła. Zatem częste w Ewangeliach dyskusje i kłótnie między Jezusem a faryzeuszami to tak naprawdę dysputy rabiniczne między dwoma uczonymi. Żyd tej formacji ufa w sprawiedliwość i przewodnictwo Boga, ale zawsze jest gotów sprzeczać się z nim w kwestii poddania się losowi. Znamienne, że Jakub⁶, syn Izaaka (potomka Abrahama) i Rebeki otrzymał imię Izrael – ‘władzący się z Bogiem’. W powszechnym

4 Por. też pogląd K. Pisarkowej o negatywnym stereotypie sąsiada (Pisarkowa 1994a: 221).

5 Judaizm rabiniczny – po zburzeniu Jerozolimy w 70 r. dominujący odłam judaizmu. Rabini zakazywali spekulacji o transcendencji Boga. Jako sfera niedostępna myśli ludzkiej mogła powodować zamęt ducha. Judaizm rabiniczny często musiał się bronić przed obcymi wpływami religijnymi. Błędnie uważany za religię prawa, nie tylko z powodu nakazów i zakazów, jakie szczegółowo regulowały życie, ale i z racji doskonałej znajomości prawa i powszechnego obowiązku jego studiowania. Z powodu braku instytucji, centrum i wzór postępowania stanowiła Tora oraz tradycja głoszona przez nauczycieli (zob. E. Brunner-Traut, 2020, *Pięć wielkich religii świata. Hinduizm, buddyzm, islam, judaizm, chrześcijaństwo oraz Judaizm Rabiniczny – Bóg w judaizmie* (religie.424.pl).

6 Od dwunastu synów Jakuba wywodzi się naród izraelski.

odczuciu ewangelie sugerują jakoby faryzeusze chcieli zniszczyć Jezusa. Kulminacyjnym momentem nagięcia wizerunku faryzeuszów jest domniemanie o współuczestnictwie w pojmaniu, oskarżeniu przed Piłatem i ukrzyżowaniu Jezusa. Interpretacja odbiega tu od rzeczywistości, gdyż jako głównych zabójców Jezusa ewangelie wskazują saduceuszów⁷. Co więcej, z punktu widzenia historii jedynie Rzymianie mieli prawo do podejmowania decyzji o skazaniu kogoś na śmierć. W Ewangelii Marka przeważają sceny konfliktów między Jezusem a faryzeuszami, lecz należałoby w nich widzieć właśnie dyskusje. Faryzeusze nie pojawiają się w narracji pasyjnej, co zaprzecza ich winie za ukrzyżowanie Jezusa. Korzystnym dla nich szczegółem jest i to, że poza wyjątkiem (Mk 12,13), faryzeusze są wzmiankowani tylko przy okazji pobytów Jezusa w Galilei oraz za Jordanem. Ks. Siergiejuk (2013: 35) zakłada, że „najbardziej zbliżonym do rzeczywistego ich obrazem jest ten z najstarszej ewangelii, to jest Ewangelii Marka, gdyż jest ona najmniej ubogacona teologią, której zaczęło przybywać wraz z kolejnymi ewangeliami”. Faryzeusze Marka wydają się odbiciem faryzeuszów opisanych przez Józefa Flawiusza, żydowskiego historyka I wieku z kapłańskiego rodu, prawdopodobnie faryzeusza.

Wiadomo, że stereotypy etniczne mają oparcie w rzeczywistości w odniesieniu do grupy, lecz zastosowane wobec jednostek są niedokładne, karykaturalne i obraźliwe. Wrodzy wobec Jezusa są nieliczni faryzeusze. Jednocześnie równie krzywdząca jest zła opinia chrześcijan o faryzeuszu Pawle, Nikodemie i wielu nawróconych Żydach.

Stereotyp *faryzeusz* jest nazwą o tzw. konotacji starej (por. Pisarkowa 1994a: 222), gdzie u podłoża niechęci leży obcość i trudność w znalezieniu wspólnego języka. Opinia o grupie staje się wówczas wygodnym uproszczeniem. W kwestii biblijnych uproszczeń wobec faryzeuszów bez wątpienia ważnym motywem jest tło historyczne. W badaniu wszelkich stereotypów przydaje się ich zestawienie z tak zwanym autostereotypem. Autostereotyp etniczny jest z zasady pozytywny, zaś stereotyp obcego, zwłaszcza sąsiada – negatywny. W autoocenie nawet cechy wątpliwe w roli zalet, mogą uchodzić za pozytywne, jeśli cechują tego, z kim się utożsamiamy (np. fantazja, zapalczywość czy ryzykanctwo – to w samoocenie odwaga; rozrzutność – szeroki gest) (zob. Pisarkowa 2002: 28). We własnym mniemaniu faryzeusze nic sobie nie zarzucali, byli sprawiedliwi i nienagannie

7 Saduceusze – drugie, obok faryzeuszów, ugrupowanie religijne starożytnego Izraela. Saduceusze stanowili większość w Sanhedrynie, żydowskim sądzie. W przeciwieństwie do faryzeuszów, wśród członków przeważała arystokracja oraz kapłani, a głównym polem ich działania była nie religia, lecz polityka. Ugrupowanie zanikło po roku 70 (Bosak 2015: 1230).

pobożni. To inni, włączając Jezusa, bluźnili i lekceważyli prawo. Dla nich obcym (innym) i – co gorsze – rosnącym w siłę, był Jezus.

Problem oceny faryzeuszów jest ważny i dla naszych czasów. Osoba podejrzliwa, przewrotna, obłudna bywa nazwana faryzeuszem. Zgodnie z próbami definicji współczesny faryzeusz to ktoś fałszywie pobożny, a kto się wywyższa i liczy na chwałę z racji swej wiedzy. Wielu też w życiu religijnym mówi Bogu „tak” i – jak w przypowieści o dwóch synach (Mt 21, 28–46o) – jego wolą się nie przejmuje. Niejeden, jak faryzeusz, innych gani, a siebie wybiela i usprawiedliwia. Słowo *faryzeusz*, zwłaszcza wśród chrześcijan i w społeczeństwach laickich jest synonimem hipokryty i obłudnika. „Musimy znaleźć sposób na przezwycięzenie wiekowych stereotypów, poprzez bardziej dojrzałe rozumienie roli faryzeuszów oraz mówienie o nich w sposób sprawiedliwszy i uczciwszy” – mówił Franciszek do uczestników wspomnianej na wstępie konferencji. Aktualnie, obok krytycznych lub pochlebnych głosów o faryzeuszach⁸, ukazują się prace o semantyce ich nazewnictwa. Badacze sądzą, że wybiórczo i tendencyjnie dzielimy ludzi na dobrych i złych, bazujemy na utartej opinii, gdyż wygodnie jest kierować się stereotypami. Ponadto, wspólna opinia o kimś daje poczucie jedności grupy, ma funkcję konsolidacyjną i normatywną (steruje zachowaniem), jest też ułatwieniem w podejmowaniu decyzji. Refleksja nad stereotypem zakłada natomiast pewien wysiłek związany z modyfikacją własnego światopoglądu (Pisarkowa 1994a: 217–222). Franciszek mówił w duchu chrześcijańskim, by poznawać i kochać sąsiadów, by „przezwyciężać dawne uprzedzenia”. To ogólna zasada w procesie pokonywania stereotypów. W przypadku stereotypu faryzeusza rewizja nie jest możliwa bez znajomości Biblii, jedyne źródło jego poznania. Jedyne, gdyż współczesność nie ma i przez tysiąclecia nie miała z tą grupą kontaktu, a kontakt jest drugą z metod znoszenia uprzedzeń. Wydaje się, że popularność Biblii rośnie, głównie dzięki jej obecności w mediach, łatwemu dostępowi do wydawnictw i komentarzy. Z biblijnych tekstów wydobywa się zalety faryzeuszów, a obala obiegiowe o nich opinie. Sam Jezus jest zaprzeczeniem stereotypowego myślenia i traktowania – czytamy na jednym z portali (Macura 2014). W działaniu do nikogo się nie uprzedzał, jadał i rozmawiał z grzesznikami. Przypowieściami prowokował do porzucenia przyzwyczajęń i wygodnej wierności stereotypom. Sam także doświadczał uprzedzeń, chociażby w zdaniu: Czy może być coś dobrego

8 Wśród nich: A. Siergiejuk, *Obraz faryzeuszów w świetle współczesnych badań*, *Seminarium* t. 34, s. 21–38 (Siergiejuk 2013: 30); D. Piórkowski SJ, *Faryzeizm w Kościele. I nie tylko tam*, / *Faryzeizm w Kościele. I nie tylko tam* (deon.pl)/ (Piórkowski 2019); A. Macura, *Ach te stereotypy*, / *Ach te stereotypy* (wiara.pl)/ (Macura 2014); W. Oszejka SJ, *Dlaczego chwalił faryzeuszów*, /deon.pl/ (Oszejka 2016).

z Nazaretu? Jezus piętnuje osądy o dobru lub złu przedstawicieli zawodu albo grupy etnicznej, np. celników, samarytan, kapłanów⁹, wreszcie faryzeuszów: celnik to zdrajca i wyrzutek, a faryzeusz – synonim obłudny (lecz w autostereotypie: człowiek porządny, członek najbardziej duchowego i otwartego kierunku w judaizmie). Gdzie indziej faryzeuszów gani: „Biada wam, uczeni w Piśmie i faryzeusze, obłudnicy!” (Mt 23), (Łk 18,11).

Czy z tylu różnych przekazów można wydobyć właściwe lub błędne znaczenie słowa, a w konsekwencji – stereotypu faryzeusza? W mojej opinii jest ono w Biblii, jednak w relacji Jezusa z faryzeuszami i w jego słowach o nich i do nich. Dlatego należy stawiać sobie pytanie: Kim byli faryzeusze? I kim byli dla Jezusa? Okazuje się, że chętnie za nim podążali i dyskutowali, obie strony miały wiele wspólnego, a faryzeusze prócz nagan słyszeli też pochwały. Kolejna kwestia to szansa na modyfikację konotacji pojęcia *faryzeusz*, by nie znaczyło jedynie ‘obłudnik’. Wedle teorii są trzy modele zmiany stereotypów (Crocker, Weber 1983): model buchalteryjny – dostarczenie szeregu informacji niezgodnych ze stereotypem; model przekształceniowy – wystąpienie jednej silnej, wyrazistej informacji zmieniającej stereotyp; model wykształcenia stereotypu niższego rzędu (substereotypu, „aneksu” do stereotypu), który jest informacją niezgodną ze stereotypem i służy stworzeniu subkategorii do przyswojenia bez konieczności zmiany początkowego stereotypu. Modyfikacje stereotypów i procesy ich percepcji badała K. Pisarkowa (2002: 36–46). Wiele uwagi poświęciła nazwie Żyd, stosowanej i wobec faryzeuszów. Jej znaczenie przenośne: człowiek, którego religią są pieniądze, szachraj, handlarz, górowało niegdyś nad pierwotnym. Żyd to przezwisko, jakim określano niekoniecznie wyznawcę Mojżesza, ale człowieka chciwego, przebiegłego, żądnego zysku (Pisarkowa 1994a: 223). W obecnym wyczuciu językowym ta konotacja się skurczyła i przesunęła na korzyść, sugerując inteligencję oraz zaradność. O współczesnej percepcji faryzeusza wiadomo, że jest „nieadekwatna”¹⁰. Jak sądzę, również dlatego, że nie byli oni konfrontowani z kimś gorszym, np. saduceuszami. Utrwalił się niekorzystny wizerunek faryzeuszów, bo w Biblii służyli za tło dla nauki Jezusa. W Ewangelii św. Mateusza znajdziemy trzy wzmianki o saduceuszach. Marek wspomina o nich tylko raz. O faryzeuszach w tych ewangeliach mówi się wielokrotnie i nieprzychylnie. Odwrócenie negatywnego stereotypu faryzeusza-obłudnika jest tym trudniejsze, że brak z tą grupą kontaktu. Zmiany stereotypu są też możliwe na skutek pogłębienia poziomu intelektualnego w społeczeństwie.

9 W jego przypowieści leżącego na drodze rannego ratuje nie kapłan czy lewita, ale pogardzany przez porządných Żydów samarytanin.

10 To opinia uczestniczki watykańskiej konferencji w 2019 r., Amy-Jill Levine.

„Obecnie zbyt mało księży i kaznodziejów ma związki z Żydami, a seminarzyści nie są dość wyedukowani, jak nauczać o faryzeuszach” – wnioskuje uczestnicy watykańskiej konferencji. Przesunięcie znaczenia może wreszcie nastąpić pod wpływem faktów historycznych.

Zakładam, że można mówić o przesunięciu znaczenia stereotypu faryzeusza. Inicjatywy i cytowane tu poglądy świadczą o zaciekawieniu stereotypem faryzeusza-obłudnika oraz potrzebie jego przemiany. Z badań K. Pisarkowej wiadomo, że stereotypy pokoleń są różne, lecz nie zmieniają się nagle, ale stopniowo i niepostrzeżenie. To proces w obrębie nazw własnych i ich ukonstytuowanych skojarzeń. Tak do formowania, jak i do łagodzenia negatywnej konotacji przyczyniają się klisze osobowe, czyli sylwetka jednego przedstawiciela grupy w roli podpórki stereotypu, powielane następnie przez mass media (filmy, literaturę). Istotnie, gdybyśmy oceniali na podstawie jednego Szawła, sądzilibyśmy, że faryzeusze są fantastyczni. Wielekroć było tu wskazane, że dotychczasowy stereotyp obłudnika oparł się na jednostronnym opisie i interpretacji, często bez poparcia w relacjach Ewangelii. Tymczasem faryzeusze mieli pozytywne, lecz pomijane, cechy. Ostatnie badania uświadomiły, że wiemy mniej o faryzeuszach, niż sądziły pokolenia.

Bibliografia

- Bosak P. Cz., 2015, *Leksykon wszystkich postaci biblijnych*, Kraków.
- Brunner-Traut E., 2020, *Judaizm rabiniczny – Bóg w judaizmie*, <https://religie.424.pl> (dostęp 14.04.2021).
- Crocker J., Weber R., 1983, *Cognitive Structure and Stereotype Change*, [in:] *Advances in Consumer Research* Volume 10, eds. R.P. Bagozzi, A.M. Tybout, Ann Arbor, p. 459–463.
- Macura A., 2014, *Ach te stereotypy*, <https://liturgia.wiara.pl/doc/2174838.Ach-te-stereotypy> [dostęp: 14.04.2021].
- Oko D., 1998, *Faryzeusz i Apostoł*, https://opoka.org.pl/T/TA/TAP/faryzeusz_apostol.html [dostęp: 14.04.2021].
- Oszajca W., 2016, *Dlaczego chwale faryzeuszów*, <https://deon.pl/kosciol/komentarze/dlaczego-chwale-faryzeuszow,383297> [dostęp: 14.04.2021].
- Owoce konferencji o faryzeuszach w Watykanie. Będzie inny sposób nauczania o nich?*, 2019, <https://pch24.pl/owoce-konferencji-o-faryzeuszach-w-watykanie-bedzie-inny-sposob-nauczania-o-nich/#ixzz6ltoMoSuo> [dostęp: 25.06.2021].
- Piórkowski D., 2019, *Faryzeizm w Kościele. I nie tylko tam*, <https://deon.pl/wiara/komentarze-do-ewangelii/faryzeizm-w-kosciele-i-nie-tylko-tam,457214> [dostęp: 14.04.2021].
- Pisarkowa K., 1994a, *Z pragmatycznej stylistyki, semantyki i historii języka. Wybór zagadnień*, Kraków.

Pisarkowa K., 1994b, *Język według Junga. O czytaniu intencji*, Kraków.

Pisarkowa K., 2002, *Tożsamość nosiciela stereotypów etnicznych*, „Etnolingwistyka” 14, s. 27–45.

Siergiejuk A., 2013, *Obraz faryzeuszów w świetle współczesnych badań*, „Seminare. Poszukiwania Naukowe”, t. 34, s. 21–38.

Źródła

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, 2015, Poznań.